

Een fles een geschiedenis waardig

Met de fles waarin Notaris moutwijnjenever zich in 1988 presenteerde, sloegen Dick Jansen en John Vlek op de Nederlandse gedistilleerdmarkt een weg in waarvan het bestaan bijna vergeten was. Vandaar dat niet werd gekozen voor de overbekende heldere of groene glazen kruik waarin zowat elke gewone jenever zich hulde, maar voor een verpakking die rechtstreeks was afgeleid van de antieke, vierkante fles die ook wordt aangetroffen op zeventiende-eeuwse interieur- en herbergtaferelen. Uitgevoerd in hetzelfde zwartbruine glas, waaruit ook de oudste en mooiste flessen zijn geblazen die een middelpunt vormen op de tentoonstelling Glas, helder bekeken.

Hans van der Sloot

Fles en inhoud verschilden zowat in alles wat het publiek bekend voorkwam. De jenever was voor de volle honderd procent een authentieke Schiedamse moutwijnjenever, gestookt volgens een negentiende eeuwse recept van grootvader Herman Jansen. Voor de fles werd een bruin glas gekozen; het zogenaamde 'zwarte' glas dat tot in het begin van de twintigste eeuw gebruikelijk was voor Schiedams gedistilleerd en andere dranken. Bijzonder waren ook het zij- en frontstempel en de originele loden capsule waarover voor het eerst sedert bijna een hele eeuw weer het officiële - en wettelijk beschermde - waarmerk van de gemeente Schiedam mocht worden geplakt ter garantie dat het hier een 'echte Schiedamsche jenever' betrof.

Met Notaris bracht UTO, als één der vier Schiedamse distilleerderijen en behorend tot de grootste van Nederland, een beweging op gang die het jeneverminnende publiek langzaam teruggave naar authentieke, meer aromatische jenever. Het was een antwoord op een ontwikkeling waarin dit nationale gedistilleerd in de loop der jaren steeds lichter, steeds neutraler was geworden en bij het publiek de gedachte had postgevat dat er aan jenever niets bijzonders te genieten viel.

Al in de Tweede wereldoorlog hield vader Herman Jansen striptekenaar Marten Toonder voor, dat iedere jenever nog geen jenever was en smaak en karakter afhingen van het vaak eeuwenoude recept - heel anders dan de jenever die in die tijd al vervaardigd waren en waarin een chemisch preparaat de hand van de meester moest vervangen. Dat laatste was misschien overdreven maar zou wel werkelijkheid worden in het begin van de jaren tachtig waarin drankendiscourt en witte slijter de kwaliteit van de Nederlandse jenever bijna onderuit haalden. Jenever, dat na de Tweede wereldoorlog toch al veel van z'n status had verloren, devalueerde nog verder in de smaak van het grote publiek.

Overigens waren het ook flessen die in 1907 de rechtstreekse aanleiding waren tot stichting van UTO. In dat jaar opende

brander-distillateur Herman Jansen een verkeerd gestuurde nota, waaruit bleek dat de glasfabriek aan hem hogere prijzen berekende dan aan zijn concurrenten. Jansen aarzelde geen moment en stichtte zelf een glasfabriek onder de naam Uit Tegenweer Oppericht; UTO. De glasfabriek doofde in 1922 alweer haar vuren en de bedrijfsnaam verdween tot het moment waarin de Delftse distilleerderij Vlek en Distilleerderij Herman Jansen tot samenwerking kwamen. Geen van beide familienamen mocht in de samensmelting tot uitdrukking worden gebracht. Het opnieuw leven inblazen van de naam UTO leek daarom de beste optie. De distilleerderij behoort onder leiding van kleinzoon Dick Jansen momenteel tot de grotere distilleerderijen in Nederland en één van de vier resterende in Schiedam. Met de introductie van de Notaris moutwijnjenever, welk merk stamt uit de hoogtijdagen van de Schiedamse gedistilleerdindustrie, herstelde UTO bovendien de traditie van het officiële 'zegel op de echtheid van de Schiedamsche jenever'. Grootvader Herman Jansen toonde zich in 1901 één van de vurigste pleitbezorgers van instelling van deze stedelijke garantie.

Dick Jansen kent, als zesde nazaat in rechte lijn van Petrus Jansen die zich 1770 als 19-jarige in Schiedam vestigde, tal van verhalen uit een rijke familieoverlevering. Ook hoe zijn grootvader onder de al evenzeer tot de verbeelding

Herman Jansen

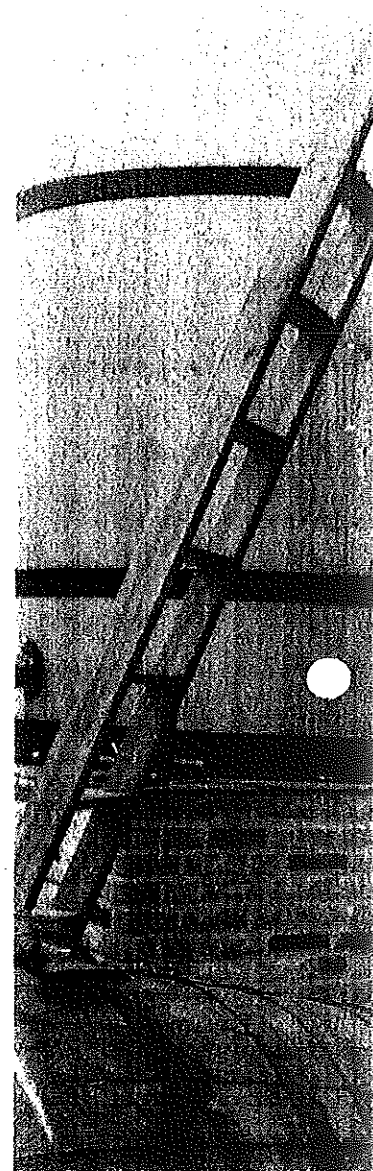
sprekende naam 'de Afschaffer' een eigen lichter in de vaart bracht. Deze was louter bestemd om voor export bestemde Schiedamsche jenever naar de Rotterdamse haven te brengen. Jansen haalde hiermee een streep door de rekening van de beurtschippers. Deze hielden door onderlinge afspraken de prijzen hoog, wat hem een doorn in het oog was. Dezelfde Herman Jansen was het ook die voor de dagelijkse consumptie van zijn knechts een vast maximum van acht glazen per dag vast stelde. Dit waren niet die benepen glaasjes die heden ten dage als borrelglas gelden maar een oorlam waarmee het toegestane rantsoen al gauw op een kleine halve liter per man per dag kwam. Waarin Jansen anders was dan zijn collega's, was dat hij het gebruik ten overstaan van de ambtenaren die voor de Arbeidsenquête van 1890 een landelijk bedrijfsonderzoek deden openlijk toegaf. Hetgeen overigens geen goedkeuring van stevig alcoholgebruik inhield, want bij de stichting door tante Maria Jansen van een hele straat van arbeiderswoningen; de Mariastraat, gold dat er alleen werklieden van onbesproken gedrag zouden worden gehuisvest. En drinken hoorde daar niet bij. Herman Jansen was de eerste om daar de nadruk op te leggen.

Het verhaal hoe grootvader Herman Jansen ijverde voor de instelling van het officiële zegel op de echtheid van de Schiedamsche jenever, is een vanzelfsprekend onderwerp. Het was tenslotte UTO die in 1988 als eerste bedrijf sedert het begin van die eeuw opnieuw het zegel aanvroeg. Met dit zegel poogden de branders en branders-distillateurs rond 1900 een dam op te werpen tegen het gebruik van neutrale - op een sterkte van 96% afgestookte graanalcohol of de van de suikerindustrie afkomstige melasse-alcohol. Met behulp van deze neutrale alcohol - in Schiedam laatdunkend 'spiritus' genaamd (waarmee een eerste basis werd gelegd voor het hardnekkige gerucht als zou in Schiedam de jenever uit industrie-spirit' worden gestookt) werd het voor de distillateurs eenvoudiger en goedkoper om hun jenever te stoken. Deze - in de late jaren negentig van de negentiende eeuw ingezette - vernieuwing in de productiewijze van jenever, maakte de honderden branderijen in Schiedam in feite overbodig. De branders betoogden daarentegen dat échte

op geen enkele wijze neutrale alcohol aanwezig mocht of zou kunnen zijn en evenmin moderne distilleerapparatuur was geplaatst, te zwaar op de bedrijfsresultaten drukte. Voor Wittkampf's moutwijnjenever was nog wel een markt, maar een te kleine om uit de kosten te komen.

De ketel en koelspiraal werden na ontmanteling van de Olyfboom overgeplaatst naar de distilleerderij van J.A.J. Nolet aan de Hoofdstraat. Daar stookte Jan Wittkampf nog een enkele dag (keurig in blazer en grijze broek) voor de liefhebbers. Het garantie-zegel had hij moeten opgeven, maar inplaats daarvan gebruikte hij een eigen variant, die in weinig afweek van het origineel en zijn eigen handtekening droeg.

In die tijd werd het eerste initiatief genomen om te komen tot oprichting van een branderij-distilleerderij die het voortbestaan van het oude Schiedamsche ambacht moest verzekeren. De leidende gedachte was dat als de moutwijnjenever zou ophouden te bestaan er ook een onherroepelijk einde zou komen aan het Schiedamsche brandersambacht. Aan een werkend museum werd niet meteen gedacht, al diende zich wel meteen een mogelijk onderkomen aan; distilleerderij Melchers aan de Lange haven. In deze distilleerderij werd op dat

Hij maakte de uren van een ouwetijer die

'Schiedamsche' jenever alleen die jenever kon zijn die op de aloude wijze was vervaardigd: dit wilde zeggen; geheel en al gedistilleerd uit moutwijn - het product van de branderijen - die daar in drie opeenvolgende stookprocessen uit graan was gestookt. Om die reden wilden zij een regeling die het begrip 'echte' benaming wettelijk zou beschermen, bekrachtigd door de handtekening van de burgemeester.

Na jaren van felle en soms vermakelijke polemieken waarbij Herman Jansen zich onvoorwaardelijk achter de branders stelde, kwam het gemeentelijke garantie-etiket mét de burgemeesterlijke handtekening uiteindelijk tot stand. Echter, slechts zes distillateurs werden bereid gevonden om het zegel ook daadwerkelijk te gebruiken, waarvan er al snel drie afvielen en er in de jaren zestig van de twintigste eeuw slechts één was overgebleven: de distillateur Jan Wittkampf. Wittkampf hield speciaal voor dat doel de kleine distilleerderij 'De Olyfboom' aan de Westerkade aan. Maar halverwege de jaren zeventig beëindigde ook Wittkampf de productie van de 'echte Schiedamsche jenever'. De reden ervan was het voorschrift dat deze jenever geproduceerd moest worden in een bedrijf waarin

moment nog een restje 'Locomotief-jenever' gestookt en bevond zich 'werelds grootste verzameling van monsterflesjes. Het pand aanmerken als toekomstige behuizing van een traditionele distilleerderij ging op dat moment nog veel te ver, maar curieus is het wel dat in dit beoogde pand veel later het Nederlands gedistilleermuseum De Gekroonde Brandersketel zou worden gehuisvest.

Herman Jansen behoorde met Rein Melchers en Carel Nolet tot de eersten die de gedachte aan het in stand houden van de branderij ondersteunden. Waarbij Herman Jansen, die allang niet meer als distillateur werkzaam was zijn opvolgers Dick Jansen en John Vlek wist te bewegen om de plannen op eigen initiatief in daden om te zetten. Het was hiermee voor het eerst dat een distillateur de concurrentie niet langer zocht in het goedkoper fabriceren van jenever, maar op zoek ging naar een product dat zich in smaak, uiterlijk en historie zou onderscheiden van de rest. Lang voordat het publiek een eigen smaak en signatuur van de Nederlandse jenever opnieuw op waarde zou gaan schatten.

Voor het opnieuw instellen van het zegel kwam méér kijken

burger en bovendien jeneverkenner zou hij graag zijn handtekening op het gemeentelijk garantie-etiket terug zien. Hun gezamenlijke conclusie luidde uiteindelijk dat het reglement zich in de loop der tijd tegen zichzelf had bekeerd. Op de manier zoals de verordening het wilde zou er in de huidige praktijk nooit meer sprake kunnen zijn van het stoken van moutwijnjenever volgens de gemeentelijke voorschriften. Om dit toch mogelijk te maken zou de verordening zich niet rigide moeten richten op het voorschrijven van de bedrijfstvorm (de enige waarborg die men in 1902 van belang achtte) maar op een objectieve maatstaf voor het begrip 'echte Schiedamsche jenever'. Vele hitige gesprekken werden over het onderwerp gevoerd voordat er een nieuwe verordening op tafel lag waarmee de gemeente en de distillateurs zich konden verenigen.

Ondertussen was het aan Dick Jansen als levensmiddelen-technoloog en bedrijfsleider om de branderij-distilleerderij vorm te geven. Een heidens karwei, weet hij nog als de dag van gisteren. Soms zag hij nauwelijfs z'n bed. Hij maakte de uren van een ouwetijer die al bij nacht en ontij in de branderij moest zijn om 's avonds pas laat weer huiswaarts te kunnen gaan. Ook ondervond hij aan den lijve in hoeverre het brandersambacht en de daarbij horende nevenberoepen reeds uitgestorven waren. Waar waar haalde men de grote koperen distilleerkotels vandaan. En waar de uit koperen buis gehamende, festsallen meters lange koelspiraal?

De fusten slijt vroeger uit elke kuiperij in bijna elke Schiedamse straat voor een trik betrokken konden worden, moesten nu uit het buitenland komen, evenals de kurken en de tinnen capsules. Het opnieuw ontwikkelen en aanpassen van de receptuur en het stookprocedé, vergde al evenveel zorg en tijd. Om tal van redenen was gekozen voor een gesloten vergisting inplaats voor open bakken van de traditionele Hollandse branderij. Een gesloten vergisting bood niet alleen het voordeel dat de zware gistucht binnen de perken bleef, maar tevens dat het proces beter beheersbaar was. De bedoeling was immers dat er niet alleen een branderij-distilleerderij zou worden gesticht, maar méér nog dat opnieuw een echte Schiedamse moutwijnjenever op de markt zou worden gebracht, die voor de liefhebber een

hij nacht en ontij in de branderij moest zijn

dan het oppoetsen van een bijna vergeten regeling. De verordening schreef namelijk voor, dat de 'echte Schiedamsche moutwijnjenever' afkomstig moest zijn uit een speciaal daarvoor ingerichte distilleerderij. Deze mocht alleen moutwijn verwerken van een sterkte van 51 procent en zelfs in geen enkele verbinding staan met een distilleerderij waarin neutrale alcohol werd verwerkt of zich moderne distilleerapparatuur bevond.

Bij de inrichting van branderij-distilleerderij De Tweelingh in 1988 gaf dat enige problemen. Het pand waarin de distilleerderij werd ondergebracht was onderdeel van het gehele UTO-complex, waarin jonge en oude jeneveren werden verwerkt, whisky's lagen opgeslagen en likeuren en kruidenbitters werden gestookt. Van een gescheiden bedrijf zou in geen enkel opzicht sprake zijn. Bovendien zou, voor het afstoken van het uitgegiste beslag tot moutwijn een weliswaar in de negentiende eeuw geconstrueerde, maar in de enge zin van de verordening van 1902, verboden distilleerkolom worden gebruikt, die een product leverde met een sterkte van 75 inplaats van 51 procent. Velen bogen zich op verzoek van burgemeester Reinier Scheeres - over de tekst van de verordening. Als kersverse eerste

standaard zou zijn. Herman Jansen maakte het leggen van de basis nog mee, maar overleed helaas voordat zijn ideaal: het opnieuw distilleren van een echte moutwijnjenever volgens het aan hem overgeleverde recept was bereikt.

Het gezicht van Reinier Scheeres sprak overigens boekdelen toen hij in een klein gezelschap voorafgaand aan de officiële presentatie de eerste borrel onder zijn eigen handtekening kreeg gepresenteerd. Vlek en Jansen waren verrukt over de geur die elke Schiedammer herkent als herinnerend aan de distilleerderijen aan de Lange en Korte Haven, de kleur en vooral die onvervalste, met niets anders te verwarren smaak van het oude Schiedam. 'Stevig', zei Scheeres met samengeknepen ogen en een ondertoon die duidelijk maakte dat hij het product wel buitengewoon stevig - zo niet veel te stevig - vond. Als dit een standaard was, hadden de jonge jeneveren nog wel wat in te halen.

Maar ronduit geïmponneerd was hij door de fles. Ook al geen product dat gemakkelijk en vlakbij te verkrijgen viel. Zo hoorde een jenever gepresenteerd te worden. Voornaam. Een product een geschiedenis waardig. En zijn persoonlijke signatuur, al zei hij dat niet met zoveel woorden. ■

'Weg met de monstrueuze glasproducten uit'

Tentoonstelling. De Glazen Glorie. T/m 22 september in het Gemeentemuseum Den Haag, Stadhouderslaan 41. Inl. 070-3381111.

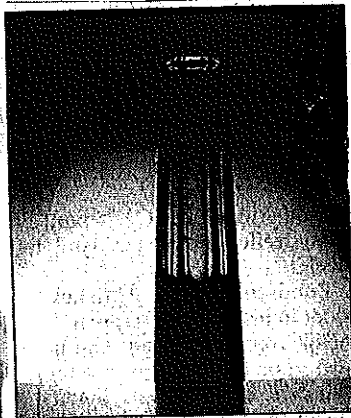
NRC. 19/6 2002

Door MARION VAN EEUWEN
Is het de kleur of de vorm die het meest intrigeert? De amethystkleurige en een beetje toelovende bloemenvaas van geslepen kristal, ontworpen door Frank Lloyd Wright, glanst in de vitrine. Het is een van de weinige stukken op de tentoonstelling *De Glazen Glorie* in het Haags Gemeentemuseum van een niet-Nederlandse ontwerper voor Glasfabriek Leerdam. Het middelste deel van de driedelige expositie wordt gevormd door de eigen collectie van het museum, *Modern Nederlands glas uit de periode 1880 tot 1940*. Het tweede deel toont topwerk uit andere Nederlandse musea en in de derde zaal staat antiek glaswerk.

Vergeleken met de naar 19de eeuwse snit geslepen kristallen tafelserviezen van Sphinx, die tussen 1875 en 1900 in Maastricht zijn vervaardigd, hebben de karaffen en het glaswerk van omstreeks 1920 mooie sobere lijnen. De modernisering van Nederlandse glasproductie is te danken aan P.M. Cochius, van 1912 tot 1933 directeur van Glasfabriek Leerdam. Hij was een sociaal betrokken en vooruitstrevende man die in 1915 besloot goed vormgegeven betaalbaar glaswerk op de markt te brengen. Cochius benaderde onder meer de architect K.P.C. de Bazel, eveneens een theosoof, en vroeg hem „esthetisch vormgegeven persglas te ontwerpen om de monstrueuze producten te vervangen waarmee eenvoudige woningen gevuld werden.”

Glasfabriek Leerdam, die behalve in Nederland ook in het buitenland een goede reputatie opbouwde als producent van modern glas, ontwikkelde diverse lijnen. De Huishoudcollectie voor de gewone man, veelal geperst glas. De Kunstnijverheidscollectie, goed betaalbaar vormgegeven glas met de initialen van de ontwerper, en Unica glaswerk dat als vrije kunst tot stand kwam in nauwe samenwerking tussen ontwerper en glasblazer. Succesvolle unica werden in kleine serie uitgebracht onder de noemer Serica. Ook Cornelis de Lorm, H.P. Berlage en J. Eisenloeffel maakten ontwerpen voor Glasfabriek Leerdam. Maar de bekendste ontwerper was A.D. Copier, die jarenlang het gezicht van Leerdam bepaalde.

Copier kwam als 13-jarige in dienst van de fabriek en doorliep verschillende functies. Door zijn ervaring wist hij welke eisen de techniek stelt aan de vormgeving. Zijn eerste ontwerp, het drinkser-

F.L. Wright: vaas, 1928.

FOTO ERIK EN PETRA HESMER

vies *Smeerwortel*, kreeg in 1925 op de Exposition Internationale des Arts Decoratifs et Industriels Modernes in Parijs een zilveren medaille. Copiers grootste succes was het Gildeglas dat Leerdam in 1930 uitbracht en dat nog steeds in productie is.

Het tweede deel van de tentoonstelling bevat topstukken uit diverse Nederlandse museale collecties, aan de hand waarvan elf glas technieken de revue passeren. Bijvoorbeeld 'Monteren en insluiten', 'Glasblazen', of 'Werken met goud'. Hoewel veel getoonde voorwerpen de moeite van het bekijken waard zijn, raakt de bezoeker qua informatie al snel het spoor bijster. Een catalogus met afbeeldingen ontbreekt en de ordening in de vitrines is onduidelijk. Verder is de uitleg van de technieken te summiert voor leken waardoor het bijvoorbeeld een raadsel blijft hoe millefiori-glas wordt gemaakt.

De derde zaal is ingericht met glaswerk uit de klassieke oudheid. Het zijn stuk voor stuk ontroerend, de vaasjes, ragfijne oliekannetjes, gekleurde medaillons en andere siervoorwerpen uit de collectie van het museum, onlangs uitgebreid met de gelegateerde verzameling van mevrouw Marguërite Stiénon. In het gelegenheidsnummer *Vormen uit vuur* staan interessante wetenswaardigheden over de historische productie en het gebruik van glas. Bijvoorbeeld dat in een bolle fles met ribben uit de 4de eeuw voor Chr. sporen van cannabis zijn aangetroffen. Aan de hand van een simpel tekeningetje wordt hier toch nog helder hoe millefiori, het duizendbloemen glas, wordt geproduceerd.

Van Etruskisch vaasje tot een grote glazen baksteen

De Volkskrant
6/6 2002

DESIGN

De Glazen Glorie, Gemeente Museum Den Haag, t/m 22 september.

Drie heldere kleuren vallen meteen op. Blauw, rood en wit: een grote, azuurblauwe kom, een kast met rode vazen en met vaasjes in een ijl blauwig wit. Alle van Andries Copier (1901-1991). Alsof de inrichter van de tentoonstelling *De Glazen Glorie* een hommage brengt aan Nederlands bekendste glasontwerper.

De Glazen Glorie in het Gemeentemuseum in Den Haag is het museale deel van de Glaszomer 2002, waaraan ook Leerdam en Amsterdam meedoen. Amsterdam is het toneel van de prestigieuze Glass Art Society, een jaarlijkse conferentie waarop gearriveerde glaskunstenaars uit de hele wereld kennis, vaardigheden en inspiratie uitwisselen. Daarnaast is er in Amsterdam een hele rits kleine exposities en verkooptentoonstellingen. Leerdam komt met demonstraties, een beurs en galerierepresentaties.

Den Haag brengt een hoogwaardige overzichtstentoonstelling van de ontwikkeling van de glaskunst. Dat overzicht reikt van het eerste gebruik van glas voor kunstzinnige gebruiksvoorwerpen in de vijfde eeuw voor Christus, tot aan de hedendaagse glaskunst. Drie deeltentoonstellingen vormen ieder op zich een volwaardige expositie: *Antiek glas*, *Modern Nederlands glas* uit de periode 1880-1940, en *Highlights*.

Het bekendst uit de beginperiode van het glas zijn de felgekleurde 'kern'-flesjes. Om een bosje stro werden draden heet glas gedraaid, een techniek die de Egyptenaren al rond 1500 voor Christus onder de knie hadden. De hier tentoongestelde daten van duizend jaar later. Het museum bezit daarnaast unieke kunstvoorwerpen, zoals een zwarte slaaf, Anubis de hond-god en een geel-blauwe ramskop uit het Egypte van de derde eeuw voor Christus. Glas werd pas echt een veel toegepast materiaal toen de Romeinen het

glasblazen uitvonden. Zomaar uit de losse pols, maar ook strak van vorm in rijkversierde mallen.

De tweede tentoonstelling, *Modern Glas in Nederland*, toont passingen van glas door befaamde ontwerpers en kunstenaars. Zo probeerde Hendrik Berlage in 1922 de zeshoekige stervorm uit als basis voor serviesgoed van geperst glas. Serieproductie daarvan bleek technisch onuitvoerbaar. De architect vereenvoudigde daarop zijn ontwerp tot een gestroomlijnder Citroengeel ontblijsservies van persglas dat wel is geproduceerd (1924-1927). Ook Berlages glazen 'baksteen' uit 1926 is te zien.

Van architect Frank Lloyd Wright staat er een zeegroene bloemenvaas, subtiel en toch robuust, in 1928 ontworpen voor Glasfabriek Leerdam. In die tijd groeide de gedachte in Nederland dat van glas serieuze kunst was te maken. De jonge Andries Copier mocht van Glasfabriek Leerdam gaan experimenteren. Aan 'is dat Copiers werk wordt getoond naast dat van zijn sterke tijdgenoot Chris Lebeau (1878-1945). Vooral in het gebruik van decoratieve technieken was Lebeau een geduchte concurrent voor Copier.

Een verhaal apart is de tentoonstelling *Highlights*, hoogtepunten van de glaskunst door de eeuwen heen. Per vitrine onderverdeeld worden alle denkbare technieken om glas te versieren gepresenteerd. Zo staan antieke Etruskische vaasjes, achttiende-eeuwse Italiaanse wijnglazen en hedendaagse kunstwerkjes naast elkaar, omdat alle volgens dezelfde methode zijn gemaakt.

Veel toonaangevende kunstenaars zijn hier vertegenwoordigd. Er staat werk van internationale goden zoals René Lalique, Émile Gallé, Louis Tiffany, naast dat van Nederlandse toppers als Hendrik Berlage, Jan Eisenloeffel, Hildo Krop, Floris Meydam en de actuele Helta Jongerius. Resultaat is een indrukwekkende uitstalling van eeuwenoud tot hedendaags glas.

Mieke Zijlmans